Consideracions sobre els procediments judicials en el *Regiment de la cosa pública* de Francesc Eiximenis

David Guixeras Olivet
Universitat de Girona

El *Communiloquium* de Joan de Gal·les, de la segona meitat del segle XIII, va fer de pauta d'escriptura de la primera part del *Regiment de la cosa pública* (*RCP*). Eiximenis va començar l'opuscle amb una definició de la cosa pública (cap. 1-2), va continuar amb la descripció dels cinc fonaments d'aquesta cosa pública (cap. 3-9, 11-13 i 16-17), consolidada amb l'exemple virtuós dels romans de l'antiguitat (cap. 10, 14 i 18-20), i va prendre encara del *Communiloquium* la divisió estamental de la societat que introdueix en el capítol 21, corregida i desenvolupada (cap. 21-26) amb materials que no es troben en l'obra llatina. Tampoc no depenen del *Communiloquium* els tretze darrers capítols del *RCP*, en què Eiximenis lamenta la multiplicació dels juristes (cap. 27-32), fa un encès elogi de l'activitat mercantil (cap. 33-34), condemna l'especulació econòmica i la immobilització del capital (cap. 35-36), ofereix tres «consells especials» (cap. 37) i refuta quatre proverbis contraris a la cosa pública (cap. 38). En síntesi, la primera distinció del llibre primer del *Communiloquium* va proporcionar a Eiximenis un sòlid esquema argumental desenvolupat amb una projecció històrica que contenia definicions precises i models d'actuació concrets. Un cop esgotat aquest esquema, el menoret hauria decidit completar l'opuscle amb propostes de tipus més personal —per bé que àmpliament basades en la tradició franciscana— sobre la gestió dels oficis o els sistemes d'elecció municipal, entre d'altres.

Un cop fet aquest preàmbul, em centraré en els capítols 27-32 del *RCP* i de manera especial en el capítol 28, que Eiximenis titula «Com multiplicació de juristes nou molt a la cosa pública». En aquest bloc de sis capítols es denuncia, d'una banda, l'excés, la «multiplicació», dels governants i dels professionals de la llei en les comunitats contemporànies (prínceps i regidors, juristes i advocats, escrivans i notaris, procuradors de cort, raonadors o picaplets, fiscals i saigs, per aquest ordre),[1] i es demana, de l'altra, que no s'accedeixi als càrrecs per elecció

1. La presència del príncep encapçalant la sèrie està justificada per la seva condició de corrector dels pecats del poble, com a conseqüència del pecat original que va corrompre la natura de l'ésser humà i va fer necessària l'entrada de la política en el terreny de joc. Compareu el començament del *RCP* 27 amb el capítol 582 del *Dotzè* del *Crestià* (*DC*), «Com lo príncep deu ésser just, e per quantes raons». La primera raó per què «los reys de la terra sobiranament deuen fer lur poder de ésser justs» (*Dotzè llibre del Crestià II, 1*, p. 264, l. 7-8) és que «en especial són ordenats e deputats e elets per fer justícia al poble qui·ls és comanat; car diu ell aquí axí, que avia mester lo món prínceps, com natura aja fets tots los hòmens franchs, sinó per tal quant l'om se dóna a peccar contra son proïsme.

«per esquivar discòrdia». La font declarada és «Exregius Romanus, en lo seu tractat que féu de la cosa pública».[2]

1. La «justícia espatxada» segons el capítol 28 del *Regiment de la cosa pública*

Publico a continuació, per a poder-los analitzar més endavant, els fragments del capítol 28 del *RCP* que fan referència a fórmules de «justícia espatxada» que s'apliquen —Eiximenis fa servir el present en tots els casos— a Castella, Flandes, Itàlia i les comunitats musulmanes.[3]

> Per esquivar aquest mal estech ordonat antiguament en Castella que no y hagués negun jurista, mas que·s regissen per custumes e leys de la terra, les quals saben e entenen vuy los pagesos axí com los letrats. E si algun punt subtil se desperta entre ells, més amen que·s partescha a bon fur e grosserament que no si per longua dilació de plet romanien les parts desfetes.
>
> En Flandes és una manera de espatxar causes la qual és fort espatxada, e no y qual molts juristas, e és aquesta: si algú proposarà sa causa davant los jurats de la ciutat, que ells appellen escavins, aquests hi assignen dos hòmens qui dins temps cert hagen la causa determenada. E comparents aquells al die assignat, si la causa no és finida posen aquells dos hòmens assignats a espetxar la causa en una casa dins la cort matexa, ab les parts ensemps, e aquí stan sens menjar e sens beure tant e tan longament fins que la causa és convenguda entre ells. Pensar pots que, pus que aquí no poden haver què menjar, que no pot molt triguar la determenació de la causa.
>
> Los serrahins tenen altra manera axí mateix fort espetxada, e no y cal juristes, e és aquesta: lo cadí, ço és aquell qui té justícia, seu en cert loch de la vila ab alguns saigs qui l'acompanyen. Si donchs tu vols proposar causa contra algun, no·t qual que·l faces citar, mas tu ho diràs a la part e dir-li-has axí: —Vet que jo·m vaig clamar de tu. E ells han tanta vergonya de venir davant cort que decontinent te farà pregar, o·t preguarà ell mateix, que no·t clams, car ell se avendrà ab tu. Si tu no vols hoyr sos prechs, ans dius que·t vols anar clamar, ell decontinent per força t'à a seguir fins al jutge, car si ell no venie ab tu, pus tu probasses que lo y haguesses dit, tantost seria

Per raó d'açò fo mester príncep qui aquest mal punís». Eiximenis cita «Severus, *in Apologia regum*» (*Dotzè llibre del Crestià II, 1*, p. 264, l. 7-8, 10-14).

2. Aquest «Exregius Romanus», que no va existir mai, podia ser Egidius Romanus, és a dir, Gil de Roma? Eiximenis en tenia el *De regimine principum*. Segons l'inventari publicat per Monfrin (1991 [1967]: 250), l'exemplar del menoret començava amb les paraules «Ex Regia», que substitueixen per error o deturpació el primer mot de l'epístola dedicatòria: «Egregia ac Sanctissima prosapia oriundo domino Philipo». La relació sembla clara, però el cas és que, més enllà de la idea central, Eiximenis no va trobar en el text de Gil de Roma cap de les quatre maneres d'«espetxar» o «determenar» causes —és a dir, d'aconseguir que el judici fos àgil, expedit— que inclou el capítol 28, ni tampoc els continguts concrets dels capítols 27 i 29-32.

3. El text és el de la meva edició crítica, en premsa en la col·lecció «Els Nostres Clàssics» de l'editorial Barcino.

açotat. Estant, donchs, tu e l'altre davant lo jutge, e proposat ton clam, ell demanarà a l'altre si és ver so que tu proposes. Si aquell negua veritat e pot ésser jamés trobat lo contrari, ell ha a ésser açotat terriblament, tot nuu, gitat en terra ab boca avall, e ab nervis de bou sechs deu pendre certs colps e grans davant tot hom aquí mateix. Si atorgua veritat e no·l vols esperar, si són diners deguts de present, o ell t'à a pagar o ha a romandre aquí ab lo cadí. E·l romandre aquell vol dir que starà pres e serà feta execució dels seus béns decontinent, dels quals seràs paguat, e si no y basten parar-s'i-ha la sua carn. Si lo fet entre tu e l'altre és duptós, tantost aquí mateix s'à a determenar sens tota dilació.

Los tyrans en Ytàlie axí mateix espetxadament fan les causes determenar. E si algun per malícia vol detenir ço de l'altre fer-l'an venir a la cort, e sia qui·s vulla, e sabuda la veritat fer-li-han levar lo braç en alt e la mà posar sobre la paret, e tan alt com l'om accusat la puxa levar; e sots pena d'aytant li manarà lo jutge que lo deutor aquell accusat no leu la mà del loch aquell alt on la li ha feta posar fins que l'altra sia paguat. E per tal los hòmens aquí, per esquivar vergonya e dampnatge, lunyen-se de plets e no han mester juristes.

Tot i que el sintagma «justícia espatxada» o «espetxada» té molta presència en textos contemporanis a Eiximenis i respon a una preocupació molt estesa en el seu temps,[4] no hi ha cap edició o estudi del *RCP* que n'hagi analitzat a fons el bloc dels capítols 27-32 o el capítol 28 en particular. A propòsit d'aquest darrer, Albert Hauf (Eiximenis, 2009: 38) ha escrit que Eiximenis hi «propone soluciones expeditas, algunas de las cuales, copiadas de los musulmanes, recuerdan el funcionamiento del famoso "tribunal de las aguas" todavía operante en Valencia». Fa gairebé un segle el pare franciscà Andreu Ivars ja havia apuntat aquesta relació i s'havia referit també, en el mateix sentit, al tribunal del Consolat de Mar.[5] Segons Manuel J. Peláez (1981: 484-485), la referència a Castella pot ser una al·lusió «al orden de prelación de fuentes del Ordenamiento de Alcalá de 1348», la recopilació legal d'Alfons XI que estableix la vigència dels furs locals «en aquellas cosas que se usaron, salvo en aquello que nos fallaremos que se deve meiorar e emendar e en lo que son contra Dios e contra razón o contra las leyes». Les informacions sobre el món musulmà semblen tenir, segons Peláez, un origen indirecte. El príncep delegava en el cadi tant la justícia civil com la penal; els auxiliars a què Eiximenis fa referència són el *hakim* i el *musaddid* (J. Peláez, 1981: 485). No conec bibliografia que hagi analitzat els fragments eiximenians sobre les formes de justícia «espatxada» a Flandes i a Itàlia.

4. Vegeu, per a posar només tres exemples, el document 139 recollit a Gregori 2019, de l'any 1387, el fragment d'un sermó de sant Vicent Ferrer citat per Puchades (1999: 83, n. 161) o el document CCCXCIX de Rubió i Lluch (1947: 488), del 1380.

5. El 1925, en un dels seus magnífics articles sobre Eiximenis —plens d'informació d'arxiu fins aleshores inèdita—, el pare franciscà Andreu Ivars va indicar que el Consell General de València havia acordat el 2 de setembre de 1371, per iniciativa reial, abreujar els plets bo i adoptant els procediments seguits a Catalunya. Cf. Ivars 1989 [1925]: 154.

El marc general en què cal inserir el capítol del *RCP* és el *judici de prohoms*, una institució amb precedents en l'època comtal i molt arrelada a la Catalunya Vella, on els *boni homines*, els *oneste viri* o els *boni laboratores* —membres del consell municipal o persones preeminents de la comunitat— intervenien per a resoldre conflictes veïnals de tipus civil. El *judici de prohoms*, que assumirà també la jurisdicció criminal, va néixer i es va desenvolupar a Lleida, des d'on es va entendre a la Catalunya Nova, primer, i de manera gradual, fins al segle XV, als regnes mediterranis incorporats a la Corona d'Aragó (Serrano, 2015: 784-787). Els quatre exemples que desenvolupa Eiximenis en el capítol 28, amb informació real o inventada *ad hoc*, encaixen perfectament en aquest marc. Els «pagesos» castellans coneixedors del dret consuetudinari, els «dos hòmens assignats» pels jurats flamencs o els saigs sarraïns que acompanyen el cadi, semblen la rèplica dels prohoms catalans, que sovint exercien la seva funció judicial en parelles.

1.1. *A Castella*

És ben probable que Eiximenis conegués bé dos dels quatre models de «justícia ràpida» a què fa referència: el castellà i el musulmà. Eiximenis podia tenir una certa familiaritat amb la literatura jurídica castellana.[6] Era una característica molt particular del dret castellà el fet de jutjar segons les «fazañas» —denominació que es donava a Castella, durant l'alta edat mitjana, a la resolució o sentència judicial que no s'inspirava en l'antic *Liber iudicum* visigòtic, sinó en el costum popular que estava en mans de la comunitat—. Aquesta singularitat fins i tot diferenciava Castella de Lleó, on sí que s'emprava el *Liber iudicum* i hi havia una certa cultura jurídica tecnificada. Per exemple, en una *Colección de albedríos y fazañas* de Castella compilada a mitjan segle XIV s'explicava que:

> En el tiempo que los godos señoreavan España el rey fizo en Toledo el fuero que llaman «Libro Juzgo» e ordenólo en todo su señorío, fasta que la tierra se perdió en el tiempo del rey don Rodrigo. E los christianos que se alçaron en las montañas libravan por ese fuero fasta que se ganó León, et después llamáronle «Fuero de León» […]. E quando el conde Ferrant Gonçález e los castellanos se vieron fuera del poder del rey de León […] fallaron que, pues que non obedesçían al rey de León, que non les cumplía aquel fuero. E enbiaron por todos los libros deste fuero que avyan en todo el condado et quemáronlos en la eglera de Burgos; e ordenaron alcaldes en las comarcas que librasen por alvydrio […] e este libramiento que fincasse por fazaña para librar para adelante.

6. Agraeixo a Vicent Baydal, professor d'història del dret de la Universitat Jaume I, les observacions i les citacions que m'ha proporcionat a propòsit d'aquests fragments del capítol 28 del *RCP*. Maria Magdalena Martínez Almira, catedràtica d'història del dret de la Facultat de Dret d'Alacant, m'ha fet arribar també alguns treballs seus que m'han permès contextualitzar el fragment relatiu a la justícia dels «serrahins». Els cito en el subapartat 1.2.

Els conceptes d'«alvydrio», és a dir, costum jurídic no escrit, i de «fazaña» fan referència a la participació de jutges sortits de la comunitat, amb un procés senzill i ràpid que és característic de la Castella dels segles XI-XIII, en contrast amb la complicació que comencen a tenir els procediments judicials vehiculats per juristes i advocats precisament al llarg del segle XIV, amb la recepció del dret comú i la proliferació d'experts sorgits de les aules universitàries.[7] Un poema satíric castellà de mitjan segle XV, *Dezir que fue fecho sobre la justiçia e pleitos e de la gran vanidad deste mundo*, de Gonzalo Martínez de Medina, denunciava precisament tot això:

> Viene el pleito a disputaçión,
> allí es Bártolo e Chino, Digesto,
> Juan Andrés e Baldo, Enrique do son
> más opiniones que uvas en çesto;
> […]
> En tierra de moros un solo alcalde
> libre lo çevil e lo criminal,
> e todo el día se está él de balde
> por la justiçia andar muy egual;
> allí non es Azo nin Decretal,
> nin es Ruberto nin la Clementina,
> salvo discreçión e buena dotrina,
> la qual muestra a todos bevir comunal.

Bártolo, Chino, Juan Andrés, Baldo, Enrique i Azo són autors de referència del dret comú, tots ells italians,[8] i el *Digest*, la *Decretal* i la *Clementina* són obres sobre aquest mateix dret, és a dir, literatura jurídica feta per juristes que allunyava el dret i la justícia de la gent i els deixava en mans dels experts.[9]

7. No és gens gratuït l'exemple del pagès esparverat davant dels estudiants de dret de Montpeller que Eiximenis va incorporar al capítol 28 del *RCP*. Vint-i-dos anys després, el 1405, Jean Gerson es va servir d'aquest mateix exemple narratiu, amb un canvi d'escenari i de protagonista: en comptes de Montpeller, Orleáns; en comptes d'un pagès, una dona.

8. Bartolo da Sassoferrato, Cino da Pistoia, Giovanni d'Andrea, Baldo degli Ubaldi, Enric de Susa (Hostiensis), Porcio Azzone.

9. És interessant el contingut de la carta 33, del 12 de setembre de 1399, publicada en el volum I de l'*Epistolari de la València medieval* (Rubio Vela, 2003: 117-121). Els jurats escriuen al rei a fi de protestar per «una scriptura de gran pretensió» dels advocats de Carroça de Vilaragut, en ocasió «del plet denant vostre reyal consistori» que l'enfronta a mossèn Berenguer de Vilaragut. La carta és llarga i complexa. En destaco només un fragment:

> […] segons sab vostra magnificència, tota vostra terra crida que advocats juristes la devoren, e aquesta clamor no és de prop, ans és de luny, de mil anys, de què procei lo vulgar e antich proverbi *Draps de França e libres de Bolunya / consumen Aragó e tota Cathalunya*. […] Resta lo remey de l'altre mal, ço és, dels libres de Bolunya e de advocats juristes, de què y ha huy tanta multiplicació que alcuns d'ells fan III terribles inconvenients, entre·ls altres. Lo primer, que induexen aquell e l'altre a menar plets, prometent-los victòria, e puys fan-los anar per mal cap. Lo segon, que compren e fan comprar plets per la terra. E lo terç, que, jassia per expresses furs e privilegis penals los sia vedat de al·legar leus e decretals, e gloses

1.2. *En el món musulmà*

Pel que fa al model musulmà, és interessant constatar que aquest mateix poema satíric indica que en l'època es coneixia de primera mà el que feien «en tierra de moros», tant per la proximitat de Granada com, en el cas de la Corona d'Aragó, per l'existència de regions senceres habitades per musulmans, tant al sud d'Aragó i Catalunya com en moltes parts de València. Hi havia un coneixement directe del dret islàmic i d'un procediment judicial que era ràpid, sumari, senzill i directe.

El paràgraf eiximenià permet distingir dos elements clau: el jurament, d'una banda, i l'avinença o conciliació, de l'altra. La prioritat d'aquests elements en la fase del procés no coincideix amb el sistema legal cristià. Des del punt de vista penal hi ha dos grans marcs d'actuació jurisdiccional: el de les penes que estableix l'Alcorà, per a les quals es fixa el tipus delictiu i penal, i la resta de delictes, que el cadi castiga amb ponderació.

Com a part del procés i atès que ho exigeixen l'Alcorà i la sunna, el musulmà ha de buscar primer una solució pacífica, a través dels «homes bons», i evitar el conflicte. Si no s'arriba a aquesta solució pacífica, la defensa dels interessos de les parts es pot complicar sensiblement en les fases successives del procés. El jurament, la confessió, les proves i els testimonis tenen una càrrega religiosa important. L'actuació davant del cadi, màxima autoritat judicial, exigeix dir la veritat, per la qual cosa el jurament és essencial, i la presentació de proves que demostrin falsedat o fals testimoni, o senzillament el fet d'haver mentit, porta associades penes molt severes.

El cadi i els saigs del fragment d'Eiximenis estan molt més a prop de l'«árbitro que interviene en un pleito o conflicto entre partes para proponer una solución conforme al derecho islámico» que no pas del «juez de avenencia o arbitrador que acercaba a las partes buscando solución en común a sus intereses» i que aquestes mateixes parts en conflicte havien proposat de comú acord.[10] La frase amb què acaba el fragment, «[s]i lo fet entre tu e l'altre és duptós, tantost

e notes d'aquells, mas tant solament furs e privilegis reyals, però, no·n fan res, ne de lur boqua, sí fort tart, no és oït nom de alcú de vostres molt excel·lents predecessors, de clara recordació, conditors de nostres furs e privilegis, mas los noms de Chi e de Di, e de Bàrtol e de Baldo, e de semblants, del diable de la pena, no sens gran abhominació (Rubio Vela, 2003: 199).

«Chi» i «Di» fan referència, respectivament, a Cino da Pistoia i Dinus del Mugello o Dinus de Rossoi, mestre de Cino i professor, com ell, de dret a Bolonya (347). En la carta 53, del 3 de juliol de 1438, publicada en el segon volum de l'*Epistolari* (Rubio Vela, 1998: 185), els jurats agraeixen al rei «la ordinació de vostra senyoria contenent la reformació de juristes e notaris en aquest regne», gràcies a la qual «cessarà aquella part de dominatura que los juristes, per causa de les comissions, vendicaven en vostre poble, solució de salaris e altres inmoderades exaccions, exahaurints la substància indegudament de vostres ovelles. En tant, senyor, havia prevalgut entr·ells la oppinió d'En Bàrtol e Baldo, que axí lo seny de les leys imperials com municipals havien del tot pervertit, e tant la audiència havia crescut en ells que, no haüda distrucció de persones, no curaven sinó dilatar los affers». En la part final de la carta trobem aquesta dura acusació: «[…] la terra hon ells han la regna solta fretureja de tota justícia».

10. Cito Martínez 2014: 675, que no fa cap mena de referència a Eiximenis.

aquí mateix s'à a determenar sens tota dilació», fa referència a la conciliació a què l'àrbitre, segons el dret islàmic, convidava les parts en conflicte quan els perjudicis no eren evidents.

Els àrbitres designats pel cadi eren dos *boni homines* que es proposaven evitar les conseqüències dels plets i «no tenían por qué ser del agrado de ambas partes, puesto que con ello quedaba garantizada la no connivencia entre las partes intervinientes» (Martínez [en premsa]: 10). El dret castellà també regulava, en les *Partidas*, l'exigència de dos homes bons per a resoldre situacions controvertides sense haver d'arribar al plet, però aconsellava que els àrbitres o «alvedriadores» fossin «comunales amigos» escollits per «avenencia de ambas partes», perquè només d'aquesta manera la intervenció podia ser legítima (Martínez 2010: 11).

Semblen força fidels a la realitat documentada les conseqüències econòmiques a què es refereix Eiximenis:

> Si atorgua veritat e no·l vols esperar, si són diners deguts de present, o ell t'à a pagar o ha a romandre aquí ab lo cadí. E·l romandre aquell vol dir que starà pres e serà feta execució dels seus béns decontinent, dels quals seràs paguat, e si no y basten parar-s'i-ha la sua carn.

Un cop superada la primera fase sense arribar a la conciliació:

> […] el proceso continuaba en fase siguiente, respecto a los asuntos en los que no se litigase por delitos de sangre (*hudud*) —como expone el *Llibre de la Çuna e Xara*, «civilment»— ante la persistencia del demandado en negar su responsabilidad; de manera que, siendo evidente el daño causado, podía ser detenido y preso hasta la efectiva comprobación de su actuación ilícita, por el tiempo y modo establecido en la Çuna. Si el demandado negaba la acusación debía prestar fianza de comparecencia (*daman al-wagh*), y, en su caso, exigir fianzas según también el derecho andalusí que eran de obligado depósito salvo juramento en la mezquita de la insolvencia del imputado (Martínez [en premsa]: 12).

1.3. *A Flandes*

Els procediments seguits, segons Eiximenis, a Flandes i a Itàlia no sembla que estiguin recollits en cap corpus legislatiu, tot i que els exemples de justícia sumària i directa que posa el menoret recorden algunes formes de resolució de conflictes que enfonsen les seves arrels en l'alta i la plena edat mitjana, especialment entre els segles VIII-XII, que es coneixen com l'*època sense juristes*.

És probable que en temps d'Eiximenis aquestes pràctiques ja no es fessin a Flandes ni a Itàlia, o només s'hi fessin de manera molt excepcional, però

és versemblant que en quedés el record o se'n parlés en algun escrit. La idea era precisament establir mecanismes (moltes vegades reforçats per juraments o altres elements simbòlics) que comportessin resolucions de conflictes ràpides i directes dins de la comunitat, sense haver de recórrer ni a grans poders públics institucionalitzats ni a processos judicials complexos i instrumentalitzats per experts en dret. Els conflictes entre ciutadans eren jutjats sovint, a Flandes, per altres ciutadans que assumien una funció arbitral. Els escollien els regidors (els «escavins» d'Eiximenis) i havien de presentar una resolució que esdevenia una mena de jurisdicció voluntària.[11]

Una cerca en les obres d'Eiximenis que tenim digitalitzades (*Primer*, *Segon*, *Terç del Crestià* (en aquest cas, cap. 398-1060), *Dotzè del Crestià* (*DC*), volum II, *Llibre dels Àngels* i *Tractat d'usura*) m'ha permès constatar que cap de les referències a Flandes no té contingut jurídic. No he pogut documentar la veracitat de la informació que dona Eiximenis, però vull apuntar-ne un possible origen.[12] El llibre de Marie Nikichine *La justice échevinale, la violence et la paix à Douai (fin XIIe-fin XVe siècle)*[13] recull que, en casos de conflicte entre dues parts,

> […] le partage de nourriture, de boisson ou le simple échange de paroles peuvent être un moyen d'en arriver à la paix, même pour les non-bourgeois. Les procédures d'arbitrage se résument parfois à réunir les parties autour d'une table pour boire et manger ensemble […]. Soit rendez-vous est pris à la taverne pour régler l'affaire, soit les parties réconciliées s'y retrouvent pour y partager à boire. La restauration de la convivialité n'est pas seulement l'occasion de se réconcilier: elle en est la preuve sur le long terme.

La pràctica de compartir un àpat per a resoldre un conflicte, en anglès «commensality»,[14] ja està documentada a l'últim terç del segle XIII. El professor Haemers no ha llegit enlloc que es prohibís menjar i beure als litigants fins que s'hagués arribat a una sentència definitiva: «To my knowledge, this has not been written down in local customs. […] Eiximenis' allegation is not easy to check».

11. Agraeixo al doctor Eduard Juncosa, de la Universidad Complutense de Madrid, que em posés en contacte amb el professor Jelle Haemers, del Departament d'Història Medieval de la Universitat de Lovaina. Haemers em va confirmar que no hi ha gaire bibliografia especialitzada sobre la justícia ràpida a Flandes, més enllà d'alguns treballs de Raoul Van Caenegem (1927-2018) escrits en holandès.

12. La relació no és gens clara, però, en qualsevol cas, la mica de versemblança que hi atorgo se sosté en una manera de fer molt eiximeniana.

13. Douai va formar part, a la baixa edat mitjana, del comtat de Flandes, que el 1384 —un any després que Eiximenis escrivís el *RCP*— va passar a mans dels ducs de Borgonya.

14. Ni el diccionari de l'IEC ni el Termcat recullen el terme *comensalitat*, tot i que té una certa tradició escrita. La Neoloteca del Termcat sí que recull, en canvi, *convivialitat*, amb el significat de «Qualitat de la societat que es fonamenta en els valors humans de llibertat individual, participació, equitat i solidaritat, i en el rebuig al predomini abusiu de la productivitat industrial». En la nota complementària llegim que *convivialitat* és un terme encunyat pel pensador austríac Ivan Illich en l'obra *Tools for Conviviality* (1973) i que té un sentit genèric vinculat amb la idea de satisfacció per les relacions socials o de grup. Agraeixo a Pilar Gispert que m'hagi proporcionat aquesta informació.

Eiximenis hauria pogut jugar amb aquest «boire et manger» per a *inventar* un procediment expeditiu en la línia dels altres tres del capítol 28?

1.4. *A Itàlia*

Pel que fa a Itàlia i els tirans —interpreto que Eiximenis parla del *podestà* que governa amb actituds despòtiques—, sorprèn que la referència que en fa el *RCP* no tingui la càrrega negativa amb què Eiximenis presenta gairebé sempre la tirania i la figura política del tirà.[15] En el capítol 201 del *DC*, tanmateix, llegim un fragment que té paral·lelismes amb el del capítol 28 del *RCP*: s'hi parla, sense que se'n faci una condemna explícita, de tirans contemporanis que practiquen l'aplicació rigorosa —potser hem de llegir, entre línies, *espatxada*— de la justícia:

> Diu sent Agustí que per la gran justícia que servaven los romans los donà nostre senyor Déu general senyoria e imperi sobre tot lo món. E una de les rahons per què los tirans conserven encara si mateys en sa senyoria sí és per tal quant, en los lochs que senyoregen, se fa rigorós juý e s'i troba largament tostemps que sia per nagú demanat.

El tirà és una figura aberrant contra la qual, tal com llegim al capítol 28 del *DC*, es defensen les grans ciutats italianes:

> […] delliberaren alguns hòmens assenyalats e qui amaven lo bé comú que ells hedifficassen grans ciutats e poderoses, hon hagués gran multitut de gents ben regides e endreçades en armes e en altres coses necessàries a llur bon estament, axí que si algun tiran o qualsevol multitut de mala gent volia fer neguna injusta oppressió, que la ciutat los aterràs, e·ls contrastàs e·ls dissipàs segons que justícia requiria. E açò serven vuy de ffet les grans e notables ciutats de Ytàlia, qui contínuament entenen a aterrar los tirans qui·s leven contra elles e a deffendre·s d'ells poderosament.

Però Eiximenis també afirma que si un governant despòtic s'arriba a mantenir en el càrrec, ho fa gràcies a l'aplicació de la «justícia política». Aquesta idea sembla implícita en el fragment del capítol 28 del *RCP* relatiu als tirans d'Itàlia i la trobem ben argumentada en el capítol 40 del *DC*, on es diu clarament que *home bo* i *home just* no són conceptes intercanviables:

15. Vallerani 2007 analitza les clàusules de diversos estatuts comunals que reglamentaven l'*arbitrium inquirendi*, i sovint també l'*arbitrium torquendi*, amb l'objectiu que les institucions municipals no cedissin tot el poder judicial als magistrats forasters. D'acord amb molts d'aquests estatuts, el *capitano del Popolo* exercia un control preventiu respecte de les accions judicials del *podestà* i impedia l'ús indiscriminat de la tortura.

No és bona rahó que si algú regeix bé los altres segons justícia política, que per axò ell sia bo, car les obres foranes bones no són bones a aquell qui les fa, si ell no y consent, car los tirans tenen gran justícia, emperò són los pijors hòmens del món.

2. La justícia «espatxada» fora del *Regiment de la cosa pública*

No hi ha gaires fragments, en l'*opus* eiximenià, en què es parli, tal com es fa en el capítol 28 del *RCP*, de procediments expeditius que es considerin vàlids per a resoldre una disputació. Un d'aquests fragments es troba en el capítol 79 del *DC*:

Per esquivar, encara, tota discòrdia ordenà Patroclus, rey de Dàcia, que de continent que entre alguns hagués contrast, que tantost lo posassen en mans de dos hòmens bons, o cascú posàs son dret en risch jutgant-lo ab los daus, axí que tota contravèrsia fos tantost finida.

Fixem-nos en aquests «dos hòmens bons», que recorden els «dos hòmens» assignats pels «escavins», o regidors, flamencs del capítol 28 del *RCP*.

El menoret es refereix també, en altres fragments de les seves obres, a la necessitat que hi hagi pocs jutges i que les sentències no es dilatin en el temps. Per a aconseguir-ho, arriba a preveure que un grup de juristes estiguin tancats en una sala fins que hagin donat validesa a la sentència:[16]

E ultra açò havia en la ciutat XII juristes famosos qui s'appellaven la rota imperial, los quals xii ensemps havien a veure sobre tota sentència civil e criminal ans que·s donàs. Aportaven-lus davant quant eren ensemps tot lo fet en certs puncts, axí que de present podien aquí dir lur vijares e diffinir lo fet. E tots dies havien a ésser ensemps en loch cert dues vegades lo jorn, e aquí estaven sots cancells tencats sots clau fins a hora sabuda. E jatsia que tothom los pogués veure, e ells als altres, per los cancells, emperò ells no podien d'aquí exir sinó a certa hora, segons que dit és.

[…]

Havien sobre si encara la segona ley, qui deya que, totes rimes, e curiositats e subtilitats de dret lexades, jutjassen a cascú tantost son dret sens tota dilació alegra-

16. Un fragment del capítol 71 del *DC* remet al capítol 28 del *RCP*: «[…] per exempli vehem que creximent de jutges, de savis e de cavallers és destrucció de la ciutat, axí com davall havem a ensenyar cant parlarem del regiment de la cosa pública. Emperò, cascú d'aquests estaments és necessari e essencial a la cosa pública» (*Dotzè llibre del Crestià I, 1*, p. 154, l. 56-62). A diferència d'aquest fragment del *DC*, on *jutge* pot ser sinònim de *jurista*, en el *RCP* (cap. 28, l. 26-43, i cap. 30, l. 30-45), la diferència de sentit sembla clara, en la línia del que apunta Puchades (1999: 75): «[…] no necessàriament hem d'incloure dins del grup dels juristes medievals els jutges, funcionaris amb autoritat per sentenciar que tenien una formació específica en dret i sovint eren càrrecs de designació política que actuaven, si de cas, assessorats per juristes». Josep-Antoni Ysern (Lieja, 2004: 95) apunta que en la literatura exemplar sovint apareixen juntes, sense fer-ne una distinció clara, les figures del jutge i el jurista.

ment, e ab dolçor e ab misericòrdia tractant a cascú, e més ab amor que ab rigor.

La III ley lur era que neguna causa no pogués ésser prolongada ultra certs dies.

O bé que siguin els testimonis sospitosos els qui estiguin tancats:

Otinel, príncep de Bavària, segons la història alamànica, quant avia per sospitosos alscuns testimonis, los feya tancar e estar ensemps en qualque casa estreta e feya observar secretament per loch amagat què deyen ne quins continens feyen, e axi trobava la veritat.

És interessant, encara sobre la justícia «espatxada», el contingut del capítol 588 del *DC*, on s'afirma que el jutge que actua amb agilitat ho fa en virtut d'una bona preparació que li estalvia haver de consultar contínuament les lleis (el «savi» del fragment és Isidor de Sevilla, de qui Eiximenis ha citat, en el capítol anterior, les *Etimologies*):

Deya lo sant rey Loís de França que lo príncep deu tostemps pensar que ell per fer la justícia al poble és posat rey, e per tal deu tostemps attendre que lo poble no·s clam ne crit contra ell a Déu si no fa justícia. E per tal, deya ell, la deu fer espetxar, car prolongar justícia aytant és com no fer-la. E, què és, deya ell, prolongar justícia sinó fer viure en dolor aquell qui la espera, e fer-li despendre lo seu, e dar matèria al jutge de guanyar diners e de consumar les gens, e de lexar-se de demanar lur justícia?

3. Contra la «multiplicació» dels juristes

Repassem, per acabar, les idees principals dels capítols 27-32 del *RCP*, és a dir, els vicis atribuïbles als professionals de la llei que justifiquen la necessitat de controlar-ne el nombre, d'evitar que es *multipliquin*:

[…] prínceps e regidors […] cascun se vol ditar e enricahir del poble, juristes ne advocat […] han a pendre grans salaris de lurs advocacions e han a tenir grans maneres a tractar les causes a lur profit, axí com és dar grans dilacions en les causes, puntejar agudament e supèrflua en so qui és clar, emparar molts negocis e espatxar-ne pochs.

Com, donchs, pochs hòmens sien feels e leyals, no deu hom ariscar axí los grans e perillosos affers que hom los pos indiferentment en mans de molts procuradors de cort, o rahonadors o picaplets […] no deuen ésser molts […]. Sovín s'esdevé que ells, per lur pròpria astúcia, faran prolongar lo plet e faran pendre gran ancada a la part los saigs no deuen ésser molts per tal que per pobresa no facen de grans injúries als populars e hòmens simples.

Es repeteix la idea de les causes judicials allargades artificialment («dar grans dilacions en les causes», «faran prolongar lo plet») per a treure'n un benefici econòmic («tractar les causes a lur profit», «faran prendre gran ancada a la part»). Eiximenis va denunciar sovint aquest abús. Ho va fer, per exemple, en els capítols 201-207 del *DC*.[17] És especialment interessant, per les seves similituds amb el tenor dels capítols del *RCP*, el capítol 203 del *DC*, titulat «Que juý requer que sia espatxat». Eiximenis arrenca amb una autoritat escripturística i una de medieval: Carnotensis (potser Bernard de Chartres, o bé Joan de Salisbury, que va ser bisbe de Chartres). Fixem-nos que també denuncia el costum d'«emparar molts negocis e espatxar-ne pochs»:

> Deya Carnotensis en un sermó axí: Lo jutge donant dilacions a l'hom que deffén, o les dóna per tal quant no és bastant a diffinir la causa que ha emparada e vol-hi veure pus longament, e lavors no la deu emparar, car per sa ignorància no deu l'altra reebre dampnatge; o dóna dilació per tal car ha altres affers, e per tal no se·n deu de tants emparar que nagú n'age dampnatge; o u fa per sa negligència, o per malícia o per satisfer-ne a altre, e lavors no solament és tengut de retre ço que·n pren, mas encara és tengut a la part *accione injurie*, e deu ésser punit en béns o en persona, segons les leys imperials, car de ffet és colpable de fals *et reus de crimine falsi*.

4. Bibliografia

Eiximenis, Francesc (1986). *Dotzè llibre del Crestià II, 1* [*DC*]. Edició a cura de Curt Wittlin *et al.* Girona: Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis; 3).

Eiximenis, Francesc (1987). *Dotzè llibre del Crestià II, 2* [*DC*]. Edició a cura de Curt Wittlin *et al.* Girona: Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona (Obres de Francesc Eiximenis; 4).

Eiximenis, Francesc (2009). *«Lo regiment de la cosa pública» en el «Dotzè» del «Crestià». «El gobierno de lo público» en el «Duodécimo» del «Cristiano».* Introducció d'Albert Hauf, Vicent Martines i Elena Sánchez. Traducció de Vicent Martines i María Justiniano. Madrid: Centro de Lingüística Aplicada Atenea.

Eiximenis, Francesc. *Regiment de la cosa pública* [*RCP*]. Edició a cura de David Guixeras Olivet. Barcelona: Barcino, en premsa (Els Nostres Clàssics).

González Álvarez, Ignacio (1990). *El Rimado de Palacio: una visión de la sociedad entre el testimonio y el tópico.* Vitòria: Diputació Foral de Álava.

Gregori Roig, Rosa M. (ed.) (2019). *La Vall d'Uixó en el temps de la lloctinència de l'infant Martí (1372-1396).* València: Universitat de València (Fonts Històriques Valencianes; xxx).

17. El pare Ivars (1989 [1925]: 154-155) ja va notar l'estreta relació que existeix entre aquests set capítols del *DC* i el capítol 28 del *RCP*.

Ivars, Andrés O.F.M. (1989). *El escritor Fr. Francisco Eximénez en Valencia (1383-1408)*. Benissa: Ayuntamiento de Benissa, p. 143-180 (1a ed.: 1925) (= *Archivo Ibero-Americano*, tom xxiv, 1925).

Lieja, Arnau de (2004). *Recull d'exemples i miracles ordenat per alfabet*. Edició crítica de Josep-Antoni Ysern Lagarda. Barcelona: Barcino (Col·lecció B; 23-24).

Martínez Almira, M. Magdalena (2010). «La avenencia. Solución pacífica de conflictos en el derecho de cristianos y musulmanes hispanos (s. x-xvi)». *Revista Chilena de Historia del Derecho*, núm. 22, p. 341-361.

Martínez Almira, M. Magdalena (2014). «Acuerdos y consenso entre regantes en el Levante peninsular. Pervivencia de la jurisdicción voluntaria de origen andalusí en materia de riegos». A: Palau-Salvador, Guillermo; Mangue Alférez, Ignasi; Martínez, Luis Pablo (ed.). *Irrigation, Society and Landscape*: *Tribute to Thomas F. Glick / Regadío, sociedad y territorio*: *Homenaje a Thomas F. Glick*. València: Universitat Politècnica de València, p. 672-685.

Martínez Almira, M. Magdalena [en premsa]. «El régimen de las aguas andalusí y la legislación castellana. Gestión y administración en el derecho histórico comparado (s. xi-xvi)».

Monfrin, Jacques (1991). «La Bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)». A: *Studia bibliographica*. Edició a cura de Modest Prats *et alii*. Girona: Col·legi Universitari de Girona i Diputació de Girona, p. 241-287 [Reimpr. de: Monfrin, Jacques (1967). «La Bibliothèque de Francesc Eiximenis (1409)». *Bibliothèque d'Humanisme et Renaissance*, vol. xxix, p. 447-487].

Peláez, Manuel J. (1981). «Las fuentes jurídicas de Francisco Eiximenis, OFM y aspectos histórico-jurídicos inèditos del *Dotzè del Crestià*». *Archivo Ibero-Americano*, núm. xli, p. 481-504.

Puchades i Bataller, R. J. (1999). *Als ulls de Déu, als ulls dels homes*: *Estereotips morals i percepció social d'algunes figures professionals en la societat medieval valenciana*. València: Universitat de València.

Rubió i Lluch, Antoni (1947). *Diplomatari de l'Orient català (1301-1409)*: *Col·lecció de documents per a la història de l'expedició catalana a Orient i dels ducats d'Atenes i Neopàtria*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

Rubio Vela, Agustín (ed.) (2003). *Epistolari de la València medieval*. 2a ed. Vol. 1. València i Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner; 11).

Rubio Vela, Agustín (ed.) (1998). *Epistolari de la València medieval*. Vol. 1. València i Barcelona: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat (Biblioteca Sanchis Guarner; 43).

Serrano Daura, Josep (2015). «El *judici de prohoms*, una institución judicial de participación vecinal». *Glossae*: *European Journal of Legal History*, núm. 12, p. 782-800.

Vallerani, Massimo (2007). «Procedura e giustizia nelle città italiane del basso medioevo (xii-xiv secolo)». A: *Pratiques sociales et politiques judiciaires dans les villes de l'Occident à la fin du Moyen Âge*. Roma: École Française de Rome, p. 439-494 (Collection de l'École Française de Rome; 385).